

РОЗДІЛ: ПСИХОТЕРАПІВТИЧНІ МОДАЛЬНОСТІ, МЕТОДИ ТА МЕТОДИКИ

УДК 159.98:615.851:616.89-008.442.6

**ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОЇ РОБОТИ З НАРЦИСИЧНО
ОРГАНІЗОВАНИМИ ОСОБИСТОСТЯМИ****Свинаренко Ю. В., Чичихіна Н.А.**

У статті представлено особливості психотерапевтичної роботи з нарцисичною проблематикою, що є актуальною для сучасного суспільства. Зростання інтересу до проблеми нарцисизму обумовлене двома взаємопов'язаними причинами: по-перше, соціальні трансформації, становлення нарцисичної культури; по-друге, збільшення випадків клієнтів з нарцисичною організацією особистості. Зростання нарцисичної патології пов'язане з соціальними змінами у сучасному суспільстві. Суспільство споживання, що є актуальним для сьогодення, провокує особистість на нестримне прагнення до успіху та перфекціонізм. Це є сприятливими умовами для напруження нарцисичних механізмів особистості. Розглянуто різні підходи до розуміння нарцисизму у рамках психоаналітичного мислення. Г. Розенфельд першим розробив теорію патологічного нарцисизму. Згідно його ідей нарцисична особистість завдяки своїй «всемогутності» інтроецює «хороший» частковий об'єкт (у термінологічній традиції школи об'єктних стосунків) та всемогутнім чином приписує власне Я цьому об'єкту. У нарцисичних об'єктних стосунках всемогутність Я відіграє ключову роль. О. Кернберг розуміє нарцисизм з точки зору структурних особливостей психіки. Він класифікує нарцисизм у широкому діапазоні від норми до патології. Х. Кохут вважав, що нарцисизм є невід'ємною частиною нормального психічного розвитку людини. Розуміння нарцисизму з позиції Х. Кохута відображається в ідеї про те, що зміст проблеми нарцисизму полягає не в тому, наскільки та чи інша особистість нарцисична, а у тому, як вона регулює свій нарцисизм. Описані особливості психотерапевтичного контакту з нарцисично організованими особистостями. Наведені деякі стратегії психотерапії для нарцисичних клієнтів.

Ключові слова: нарцисизм, нарцисично організована особистість, психотерапія.

The article presents the features of psychotherapeutic work with narcissistic problems, which relevant for modern society. There are two interrelated reasons which are connected with the growth of interest in the problem of narcissism: the first one –social transformations, the formation of narcissistic culture; and these condone – an increase in cases of clients with narcissistic personality organization. The growth of narcissistic pathology is associated with social changes in modern society. The consumption society, which is relevant for the present, provokes a person to the unbridled striving for success and perfectionism. This is a favorable condition for the strain of narcissistic mechanisms of personality. Different approaches to the understanding of narcissism in the frame work of psychoanalytic thinking are considered. G. Rosenfeld first developed the theory of pathological narcissism. According to his ideas, the narcissistic personality, due to it is "omnipotence", introduces a "good" partial object (in the terminology tradition of the school of object relations) and, in an omnipotent manner, as cribs itself to this object. In narcissistic object

relations omnipotence I play key role. O. Kernberg understands narcissism in terms of structural peculiarities of the psyche. He classifies narcissism in a wide range from norm to pathology. H. Kohut believed that narcissism is an integral part of normal mental development of man. Understanding narcissism from the stand point of H. Kohut is reflected in the idea that the content of the problem of narcissism lies not in the extent to which one or another person is narcissistic, but in how it regulates its narcissism. Features of psychotherapeutic contact with narcissistically organized individuals are described. Some strategies of psychotherapy for narcissistic clients are given.

Keywords: narcissism, narcissistically organized personality, psychotherapy.

Актуальність досліджень нарцисичної проблематики у психотерапевтичній практиці обумовлена двома взаємопов'язаними причинами. Це соціальні трансформації, становлення нарцисичної культури та збільшення випадків клієнтів з нарцисичною організацією особистості [5, 7, 10]. Тому важливими й актуальним є поглиблення знань щодо стратегії психотерапії нарцисичного організованої особистості, а також дослідження причинно-наслідкових зв'язків соціальних змін з особливостями нарцисичного напруження сучасної людини.

Кожній людині властива певна вразливість відносно власної цінності. У психоаналізі нарцисично організованою особистістю вважають таку, що спрямована на постійну підтримку самоповаги шляхом зовнішньої оцінки. Для нарцисично організованої людини стурбованість власною цінністю та самоповагою є пріоритетним над іншими переживаннями. Нарцисичній особистості властиве іманентне переживання зневіри у позитивне ставлення до неї з боку оточуючих, відчуття обману та неприйняття.

Н. Мак-Вільямс вважає, що «раніше проблеми нарцисизму не носили такого характеру епідемії, як сьогодні». К. Лаш називає сучасну культуру «культурою нарцисизма», суспільством «конкурентного індивідуалізму, зведеного до рівня війни з усіма і всім, до гонитви за щастям, яка заходить у глухий кут повного занепокоєння собою». А. Купер висловлює думку, що відмінна риса сучасного суспільства: «Оскаженіле споживацтво... Мізерне почуття спільноти на користь окремого просування будь-якою ціною; ефект комерційного телебачення, який спантеличує, роблячи акцент на сексі, насильстві і гламури; нестабільність родини; відсутність відданості у відносинах - все це вже називали як причиною, так і свідоцтвом розквіту патології особистого нарцисизму». О. Лоуен відзначає, що в наш час проблем, які виникають внаслідок почуттів провини, тривоги і фобій менше, ніж проблем, що обумовлені нарцисизмом [5, 7, 10].

З. Фрейд розглядав нарцисизм одночасно як особистісний, так і як клінічний феномен. Під нарцисизмом вчений мав на увазі специфічний стан, згідно з яким людина концентрує повністю свій інтерес на самому собі. Фрейд не включив нарцисизм ні в свою теорію потягів, ні у структурну модель психіки, але у той же час ніколи навіть не робив спроб від нього відмовитися. При цьому він наполягав, що нарцисизм повинен зайняти законне місце у процесі нормального психічного розвитку людини. Це зумовило формування абстрактної концепції нарцисизму, яка відразу ж вийшла за рамки психоаналізу і спровокувала численні дослідження у зарубіжній психології [5, 9]. З. Фрейд не приділяв значної уваги терапії нарцисичних клієнтів можливо тому, що у той час проблеми нарцисизму не мали такої

поширеності. Більшість пацієнтів Фрейда страждали від надлишку внутрішніх переживань стосовно власних переваг та недоліків. Це описувалось як стан, що відбиває «жорстке Супер-Его». Сучасні ж клієнти психотерапії навпаки, частіше відчують себе суб'єктивно спустошеними, аніж переповненими критичними інтерналізаціями. Сучасна людина більш занепокоєна тим, що «не вписується» у оточення, не відповідає ситуації, аніж з-за того, що зраджує своїм принципам. Вони схильні вкрай довго розмірковувати та дискутувати стосовно зовнішніх переваг (красоти, матеріального успіху, привабливості тіла та відповідності моді), при цьому уникають тем власної ідентичності, емоційно-інтимних переживань. Знецінення та приховування власних глибинно-особистісних переживань [3, 5, 10].

Складність роботи с нарцисичними розладами полягає у відносній прихованості ознак та різноманітності нарцисичних переносів під час психотерапії.

Внутрішня ціна нарцисичного голоду особистості зазвичай недоступна сприйняттю оточуючих. Шкода оточуючим, яку завдає нарцисична особистість підчас реалізації свого невротичного сценарію, виправдовується як неминучий побічний ефект конкуренції та раціоналізується («Без кісток м'яса не буває», «Не розбивши яйця, не приготуєш яєшню»). При цьому присутній суб'єктивне емоційне переживання сорому та страху викриття власної «поганості» [1, 3, 5, 8].

У рамках психоаналітичного мислення виділяють три підходи до розуміння патологічного та нормального нарцисизму особистості.

Перший підхід бере свій початок від М. Кляйн та продовжується у роботах Г. Розенфельда [6]. У цьому підході нарцисизм розуміють з позицій психології об'єктних стосунків. Згідно поглядам Г. Розенфельда нарцисична особистість шляхом суб'єктивної всемогутності інтроецює «абсолютно хороший» об'єкт та/або проецює своє Я «всередину» такого об'єкту, таким чином заперечуючи всяку відмінність або відокремленість Я від об'єкту. Це дозволяє нарцисичній особистості заперечувати свою потребу в залежності від зовнішнього об'єкта. Залежність означала б потребу в люблячому і потенційно фруструючому об'єкті, а значить постійний ризик втрати власної цінності. Для таких особистостей властивий занадто ідеалізований образ Я, тому людина жорстко не приймає все, що не вписується до цього образу [3, 6].

Нарцисичні об'єктні стосунки дозволяють уникнути агресивних почуттів, що виникають у відповідь на фрустрацію, страх знецінення. Зовнішній об'єкт, яким в ситуації психотерапії виступає терапевт, часто використовується клієнтом для проєкції всіх небажаних частин своєї особистості "всередину" цього об'єкта. Таким чином, терапевт виконує своєрідну роль контейнера, що містить «погані», травматичні частини психічного життя клієнту. Подібні психотерапевтичні стосунки приносять велике задоволення нарцисичній особистості, оскільки все неприємне «поміщається» у особистість психотерапевта, а все хороше, що є у цих стосунках, клієнт приписує собі.

Другий підхід до розуміння природи та витоків нарцисичної особистості представлений роботами Х. Когута та його послідовників. Розуміння нарцисизму з позиції Х. Когута відображається в ідеї про те, що зміст нарцисичної проблеми полягає не в тому, наскільки та чи інша особистість нарцисична, а у тому, як та чи інша особистість регулює свій нарцисизм. Психічна активність є нарцисичною у тій мірі, в якій її функцією є захист,

заповнення та збереження структурної цілісності, тимчасової стабільності і позитивно-афективного забарвлення уявлення про себе. Існують стійкі нарцисичні способи регуляції уявлення про себе, які є універсальними для всіх, хоча вони можуть індивідуально розрізнятися, породжуючи континуум перехідних форм нарцисизму [1, 3, 4].

В рамках теорії психоаналізу Хайнц Когут сформулював нову теорію власного «Селф»: розвиток, можливі порушення та лікування. Внесок Х. Когута [4] виявся корисним не лише у тому, що він намагався зрозуміти і допомогти нарцисичним клієнтам. Він сприяв загальній переорієнтації у бік розгляду пацієнтів з точки зору селф-системи, ставлення до власного «селф» (self -представництва), досліджував як самооцінка стає залежною від внутрішніх процесів. Ненсі Мак-Вільямс наводить клінічний приклад, який підтверджує доцільність такого доповнення до теорії. Два пацієнта можуть бути клінічно депресивними і мати майже ті ж симптоми вегетативного прояву [5]: безсоння, порушеннями апетиту, плаксивість, психомоторну відсталість тощо. Але вони радикально відрізняються за своїм суб'єктивним досвідом переживань. Один відчуває себе погано з точки зору моральної недосконалості. Він розмірковує про самогубство, тому, що вважає, що його існування лише посилює проблеми світу, і він тільки полегшить життя на планеті, коли припинить своє існування. Інший відчуває себе внутрішньо спустошеним, потворним. Він також думає про самогубство, але не для того, щоб зробити світ кращим, а тому, що не бачить сенсу в цьому житті. Перший відчуває почуття сильної провини, другий – всеосяжного сорому. В обох випадках присутні порушення нарцисизму, але якісно різні.

Третій підхід досліджень нарцисизму та особливостей роботи з ним представлений у Его-психології об'єктних стосунків О. Кернберга. Загалом ця позиція розуміння особистісного нарцисизму бере свій початок від класичного психоаналізу, при цьому має значні відмінності. Кернберг вважав, що розвиток нормального і патологічного нарцисизму завжди включає в себе взаємовідносини Я-репрезентацій з об'єкт – репрезентаціями та із зовнішніми об'єктами, а також конфлікти інстинктів, до яких залучені і лібідо, і агресія. Тобто, працюючи з нарцисизмом неможливо уникнути динаміки розвитку лібідо і агресії, особливостей об'єктних стосунків. І хоча нормальний нарцисизм є проявом лібідо, спрямованого на Я, нормальне Я утворює структуру, в якій інтегровано лібідо і агресія. При цьому інтеграція "хороших" і "поганих" Я-репрезентацій в реалістичній концепції Я необхідна для лібідинальних інвестицій нормального Я. О. Кернберг наголошує, що ця обставина ілюструє наступний парадокс - інтеграція любові і ненависті є передумова для здатності нормально любити [3].

Специфічний нарцисичний опір клієнта під час психотерапії виникає у той момент, коли активно проявляється патологічний нарцисизм особистості. Патологічний нарцисизм особистості проявляється тоді, коли лібідо спрямоване не на нормальну інтегровану структуру Я, а на патологічну. Тобто, мається на увазі грандіозне Я, що містить у собі реальне Я, ідеальне Я та ідеальні об'єкт-репрезентації. Відсутність протиріч в концепції Я, властива тим психопатологічним станам, які найближчі до стану здоров'я, є клінічним проявом інтегрованого Я і здатності встановлювати глибокі об'єктні стосунки, яка говорить про те, що ці пацієнти досягли стадії сталості об'єкта.

Отже, ми розглянули загальні засади розуміння структури психіки нарцисично організованих особистостей. Виходячи із вище наведеного матеріалу спробуємо освітити можливі стратегії психотерапевтичного впливу на таких клієнтів.

Найбільш важливою особливістю психотерапії з нарцисично спрямованим клієнтом є систематичний аналіз патологічного грандіозного Я, що постійно проявляється у переносі. Згідно ідеям О. Кернберга, стрижневою особливістю нарцисичної структури характеру є те, що грандіозне Я при переносі дозволяє уникати дисоційованих частин Я та об'єкт-репрезентацій, примітивних об'єктних стосунків. Грандіозне Я у психотерапевтичному процесі відіграє роль нездоланної дистанції між психотерапевтом та клієнтом. О. Кернберг наводить наступний опис «У стосунках між пацієнтом і аналітиком зовні непомітно, але стійко відсутня нормальна «реальна» сторона, відсутні стосунки, при яких пацієнт ставився б до аналітика як до живої людини. Активізація патологічної ідеалізації свого Я у пацієнта, що чергується з проєкцією цього ідеалізованого Я на аналітика, залишає враження, що в кімнаті присутній лише одна ідеальна велична особистість, якій приховано віддається захоплення. Частий рольовий обмін між пацієнтом і аналітиком підкреслює цей стійкий по своїй суті патерн перенесення» [3, 8, 10].

Таким чином, під час психотерапії нарцисичних клієнтів надзвичайно важливо наскільки цінним є психотерапевт у сприйнятті клієнтом. Психотерапевт повинен справляти враження досвідченого професіонала аби нарцисичний клієнт відчував, що відвідує величну постать у психотерапії (наприклад, клієнтка М. 44 роки, з нарцисичною структурою характеру прокоментувала свої сеанси у відомого та визнаного психотерапевта так - «Зірку повинна лікувати лише зірка!»). При цьому, психотерапевт не повинен бути занадто ідеальним. Психотерапевту необхідно дотримуватися тонкої межі самоповаги клієнта – бути таких же хорошим, як і клієнт, але не краще (аби не викликати в клієнті почуття агресії та заздрості) та не гріши (аби уникнути знецінення психотерапії). Це достатньо складна та важлива задача для психотерапевта: з самого початку роботи з нарцисичним клієнтом встановити такий контакт, який би дозволив клієнту одночасно зберегти достатній рівень самоповаги та уникнути знецінення фігури психотерапевта [2, 3, 8].

Критичним моментом у психотерапевтичній роботі з нарцисичними клієнтами є припинення підтримки грандіозного Я, замість цього звернути увагу клієнта на реальну природу його переживань та переносу. Це стає причиною агресії, злості та знецінення самого процесу психотерапії. Зазвичай, подібні реакції відбуваються у то момент, коли клієнт відчув, що психотерапевт зрозумів більше ніж йому сказали та допоміг усвідомити те, що раніше було недоступним для клієнта. О. Кернберг визначає такі етапи психотерапевтичного процесу як періоди пустоти, переживання «нічого не відбувається, все безглуздо». Саме «періоди пустоти» виступають засобом руйнування і знецінення вже пережитих результатів психотерапії, бо прийняти ці результати означає усвідомити свою залежність у цій ситуації від психотерапевту. Усвідомлення та прийняття своєї слабкості та автономії психотерапевта є болісним для особистості з нарцисичною структурою характеру [2, 3, 5, 8, 10].

Іншим варіантом переживання цього критичного моменту психотерапії є наполегливе прагнення клієнта здобути від психотерапевта вичерпну інформацію про себе. Для нарцисичного клієнта важливе переживання, що він завзято працював та попри всі труднощі здобув чітке розуміння генезу свого неврозу, при цьому його невротична історія унікальна та

досі не зустрічалась у практиці психотерапії. Подібна емоційна реакція є ще одним варіантом нарцисичного переносу, що була описана Г. Розенфельдом [6]. Для роботи з подібною емоційною реакцією психотерапевту потрібно мати достатньо терпіння та часу. Тривалі періоди самоаналізу клієнта, які супроводжуються демонстративними, награними інсайтами, змінюються станами спустошення та нудьги. На цьому етапі психотерапевтичного процесу виникає чергування емоційного спустошення та надмірної активності клієнта; він намагається випередити психотерапевта в інтерпретаціях, ніби все сам про себе давно знає, емоційно приймає усі інтеракції з боку психотерапевта [3].

Поступово, шляхом проєкції, клієнт приходять до висновку, що психотерапевт до нього байдужий та маніпулює ним. Це наступний етап психотерапевтичного контакту з нарцисично організованою особистістю. Чим більш травмоване Суперг-Его, тим більш клієнт знецінює психотерапевтичний контакт та досвід емоційної близькості, досвід безумовного прийняття від психотерапевта. Одним із варіантів стратегій психотерапії у цьому випадку є поступова активізація примітивних форм психологічного захисту та переносу. Тобто, ескалація конфлікту дозволить проявити параноїдальну підозрілість та оголить пряму агресію на психотерапевта. Очевидний розрив стосунків, які раніше здавалися «ідеальними», є перенесенням в більш справжні, амбівалентні і переповнені конфліктами стосунки, які відображають активізацію примітивних об'єктних відносин. Результатом цього етапу психотерапії, в ідеалі, повинен стати набутий досвід клієнта справжніх, істинних, амбівалентних переживань [2, 3, 5, 8, 10].

При роботі з нарцисично організованими особистостями надзвичайно важливими є умови психотерапевтичного контакту, які повинні стати для клієнта запорукою безпеки для його істинного Я. Клієнт, в першу чергу, сам боїться та соромиться свого істинного Я, тому ключова роль психотерапевта полягає у створенні умов для особистісного росту. Згідно засадам клієнт-центрованої психотерапії К. Роджерса це емпатія, конгруентність та безумовна любов, яка повинна стати цілющою для розщипленого, грандіозного Я.

Таким чином, пріоритетними завданнями психотерапевта при роботі з нарцисично організованою особистістю є наступне: усунення компенсаторних форм поведінки та компенсаторного сприйняття дійсності; супровід та підтримка клієнта на шляху до болісних, але реальних та необхідних переживань власних змін та прийняття істинного Я; схвалення, прийняття та турбота про вираження істинного Я клієнта, прийняття емоційної експресії; створення необхідних умов у психотерапевтичному контакті для самовираження та росту особистості.

Список літератури

1. Валь Г. Теория нарцисизма / Г. Валь // Ключевые понятия психоанализа. — Санкт-Петербург : Б&К, 2001. — С. 85—93.
2. Джонсон С. М. Психотерапия характера. Методическое пособие для слушателей курса «Психотерапия» / Стивен М. Джонсон. — Москва : Центр психологической культуры, 2001. — 356 с.
3. Кернберг О. Ф. Тяжелые личностные расстройства / Кернберг О. Ф. — Москва : Класс, 2000. — 464 с.

4. Кохут Х. Анализ самости. Системный подход к лечению нарциссических нарушений личности / Х. Кохут. — Москва : Когито-Центр, 2003. — 367 с.
5. Мак-Вильямс Н. М. Психоаналитическая диагностика : Понимание структуры личности в клиническом процессе : пер. с англ. / Мак-Вильямс Н. М. — Москва : Класс, 1998. — 480 с.
6. Розенфельд Г. Деструктивный нарциссизм и инстинкт смерти / Г. Розенфельд // Журнал практической психологии и психоанализа. 2008. — № 4. — С. 13—26.
7. Соколова Е. Т. Нарциссизм как клинический и социокультурный феномен / Соколова Е. Т. // Вопросы психологии. — 2009. — № 1. — С. 67—80.
8. Соколов С. Е. Нарушение рефлексивной функции и образование защитной фантазии у пациентов с нарциссическим расстройством личности / С. Е. Соколов // Вестник психоанализа. — 2000. — № 1. — С. 57—69.
9. Холмс Дж. Нарциссизм. Проблемы психоанализа / Дж. Холмс. — Москва : Проспект, 2002. — 80 с.
10. Шварц-Салант Н. Нарциссизм и трансформация личности. Психология нарциссических расстройств личности / Н. Шварц-Салант. — Москва : Класс, 2007. — 296 с.

References

1. Val G. Teoriya nartsissizma / G. Val // Klyuchevyie ponyatiya psihoanaliza. — Sankt-Peterburg : B&K, 2001. — S. 85—93.
 2. Dzhonson S. M. Psihoterapiya haraktera. Metodicheskoe posobie dlya slushateley kursa «Psihoterapiya» / Stiven M. Dzhonson. — Moskva : Tsentr psihologicheskoy kulturyi, 2001. — 356 s.
 3. Kernberg O. F. Tyazhelye lichnostnyie rasstroystva / Kernberg O. F. — Moskva : Klass, 2000. — 464 s.
 4. Kohut X. Analiz samosti. Sistemnyiy podhod k lecheniyu nartsissicheskikh narusheniy lichnosti / X. Kohut. — Moskva : Kogito-Tsentr, 2003. — 367 s.
 5. Mak-Vilyams N. M. Psihoanaliticheskaya diagnostika : Ponimanie strukturyi lichnosti v klinicheskom protsesse : per. s angl. / Mak-Vilms N. M. — Moskva : Klass, 1998. — 480 s.
 6. Rozenfeld G. Destruktivnyiy nartsissizm i instinkt smerti / G. Rozenfeld // Zhurnal prakticheskoy psihologii i psihoanaliza. 2008. — # 4. — S. 13—26.
 7. Sokolova E. T. Nartsissizm kak klinicheskiy i sotsiokulturnyy fenomen / Sokolova E. T. // Voprosyi psihologii. — 2009. — # 1. — S. 67—80.
 8. Sokolov S. E. Narushenie reflektivnoy funktsii i obrazovanie zaschitnoy fantazii u patsientov s nartsissicheskim rasstroystvom lichnosti / S. E. Sokolov // Vestnik psihoanaliza. — 2000. — # 1. — S. 57—69.
 9. Holms Dzh. Nartsissizm. Problemyi psihoanaliza / Dzh. Holms. — Moskva : Prospekt, 2002.— 80 s.
 10. Shvarts-Salant N. Nartsissizm i transformatsiya lichnosti. Psihologiya nartsissicheskikh rasstroystv lichnosti / N. Shvarts-Salant. — Moskva : Klass, 2007. — 296 s.
-